

KOŚCIÓŁ FIL. P.W. ŚW. ANTONIEGO

W MIEJSCOWOŚCI

BUK

gm. Dobra

Parafia p.w. Matki Bożej Królowej Świata
w Miejscowości DOBRA

PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH

Opracowanie;

mgr Kazimiera Kalita-Skwirzyńska

K. Kalita - Skwirzyńska

Szczecin 2009

HISTORIA WSI I BUDOWY KOŚCIOŁA

Wieś Buk (Bocken, Böck, Boeck), położona jest w gminie Dobra (na północny zachód od Szczecina), przy drodze łączącej Dobrą z Rędzinami i Stolecem. W źródłach wymieniona po raz pierwszy w 1284 r., w dokumencie podpisanym przez księcia Bogusława IV, który ofiarował kościołowi Mariackiemu ze Szczecina sześć włók ziemi ze wsi Buk i nadał mieszkańcom prawo do korzystania z łąk, lasów i do połowu ryb w jeziorze (*PUB II 531, O. Altenburg, Die Beziehungen der Familie Goethe zu Nassenheide, [w:] Unser Pommerland 1930, 15 Jg. H. 11/12, s. 440*). Na podstawie tej informacji można przyjąć, że wieś była niedawno lokowana – prawdopodobnie na miejscu wcześniejszej wsi o rodowodzie słowiańskim, na co wskazuje nazwa i usytuowanie w niewielkiej odległości od grodu w Lęgach. W XIII w., Buk był własnością rodziny książęcej, na początku XIV w., znalazł się w rękach rodu von Ramin, wywodzącego się ze wsi Ramin leżącej na pograniczu Księstwa Pomorskiego i Brandenburgii (*P. Lesko, Die Herren von Ramin und Stolzenburg im Kreis Randow [w:] Heimatkalendar für den Kreis Randow, 1919 s. 65*). W rękach rodziny von Ramin wieś pozostawała do połowy XVII w., t.j. do zakończenia wojny trzydziestoletniej. Wówczas królowa szwedzka Krystyna podarowała Buk wraz z majątkiem ziemskim swemu poddanemu Georgowi von Löwenberg, następnie stał się na krótko własnością rotmistrza Philipa Ernesta von Hayn oraz majora Theophilusa Michaelisa. Po śmierci tego ostatniego w bitwie pod Połtawą, w 1709 r., rodzina zmarłego sprzedała Buk i majątek w Rędzinach komendantowi twierdzy w Kostrzynie Ottonowi Gustawowi von Lepel. W rękach tej rodziny wieś pozostawała do 1825 r., następnie do 1872 r., była własnością Leo Amadeusa Maximiliana Henkel von Donnersmarck i wreszcie rodziny von Arnim, w której posiadaniu była do 1910 r. Właściciele majątku byli patronami miejscowego kościoła, fundując jego budowę oraz remonty i przebudowy (*K. Kalita-Skwirzyńska, M. Opęchowski, Dobra i okolice, Szczecin 2009, s. 92*).

BUDOWA KOŚCIOŁA

Fundatorem budowy kościoła był prawdopodobnie książę pomorski Bogusław IV. Z jego polecenia do wsi przybył, zapewne wkrótce po 1284 r., warsztat budowlany prawdopodobnie z terenu Brandenburgii i rozpoczął budowę od zgromadzenia granitowych głazów z okolicznych pól. Po obróbce kamieni przyciętych w regularne kostki wzniesiono świątynię o formie prostokątnej sali bez wyodrębnionego prezbiterium

i bez wieży. Razem z nawą kościoła powstała niewielka zakrystia przyległa do wschodniego narożnika elewacji północnej. Na początku XIV w., z fundacji rodziny von Ramin, budowę ukończył inny warsztat przykrywając nawę dachem z dwoma szczytami wymurowanymi z cegły. W tej formie kościół przetrwał do reformacji, t.j. do 1534.

Okolo połowy XVI w., wewnątrz przystosowano do liturgii protestanckiej i prawdopodobnie wtedy podjęto budowę wieży wbudowując ją w zachodnią część nawy. Prace, jak widać po prymitywnym sposobie murowania, prowadził murarz miejscowy. W czasie wojny trzydziestoletniej kościół został prawdopodobnie częściowo zniszczony, zapewne spalił się dach. Na początku XVIII w., (prawdopodobnie w 1711 r., gdyż wtedy ufundowano ołtarz główny), kościół odbudowano zakładając nową więźbę i belkowy strop. W wieży zawieszono dzwon odlany przez szczecińskiego ludwisarza J.H. Scheela (działającego w połowie XVIII w.). Przebudowano zakrystię budując pod nią kryptę i podwyższając mury o piętro, na którym umieszczono empore kołatorską ogrzewaną piecem z ozdobnych kafli (*H. Lemcke, Die Bau und Kunstdenkmäler der Provinz Pommern Th.2 Bd.II, Stettin 1901, s. 6*). Wejście na empore umieszczono w zachodniej ścianie. Zamurowano dawne wejście z wnętrza nawy do zakrystii, którą umieszczono pod drewnianą emporą przyległą do łoża lokatorskiej. Teren kościoła ogrodzono kamienno ceglany murem z rytmem ceglanych łęków, które odciążały konstrukcję tworząc jednocześnie dekorację. Prace finansowała rodzina von Lepel.

Duże zakresy prac przeprowadzono w 1848 r. W tym okresie nadmurowano koronę murów w formie gzymsu z cegieł ułożonych na skos na gzymsie kamiennym. W murze wschodnim i południowym zamurowano wszystkie okna gotyckie, wykuwając częściowo na ich miejscu, a częściowo w innych miejscach nowe okna neogotyckie znacznie szersze od tych z XIII w. W murze południowym, wykuto nowy portal ostrołukowy. W 1852 r., w wieży zawieszono drugi dzwon o wadze 154 kg, odlany przez Carla Vossa ze Szczecina (*K. Maron, Dorfkirchen im Umfeld von Stettin Alte und neue Ansichten, Lubeck 2005, s. 30*). Po 1918 r., na terenie kościoła ustawiono głaz z tablicą upamiętniającą poległych w I wojnie światowej. Wg. sprawozdania pastora z 1931 r. w kościele, znajdowały się: ołtarz amonowy z 1730 r., (wg *K. Maron, s. 50 z 1711 r.*) obraz olejny „Ukrzyżowanie św. Piotra „ z okresu średniowiecza, portret olejny von Kleista z 1725 r., epitafium kapitana Michaelisa, kamienny nagrobek hrabiego Otto von Lepel zm. w 1735 r., 3 świeczniki z cyny z lat 1680, 1694, woreczek z dzwonkiem do zbierania datków z 1831 r., tablice pamiątkowe z lat 1813/1815 oraz 1870/1871 (*B. Ochendowska Grzelak J. Grzelak, Podstawy źródłowe katalogu strat wojennych zabytków ruchomych z terenu Szczecina i*

Po zakończeniu II wojny światowej przez długi czas kościół pozostawał nieużytkowany, i wówczas został zdewastowany: zrabowano sarkofagi, wybito szyby. Odbudowę podjęto pod koniec lat pięćdziesiątych, poświęcenie jako świątyni rzymsko – katolickiej miało miejsce w 1960 r. W trakcie powojennych remontów wymieniono pokrycie dachu, przeszklono wszystkie okna, zamurowano przejście z wieży do nawy, pomalowano ściany i wylano betonową posadzkę, układając na niej w ostatnim okresie posadzkę z płyt polbruku. Założono nowe świeczniki wiszące. W pomieszczeniu łoża lokatorskiej założono nowy strop z płyt paździerzowych. Epitaflum kapitana Michaelisa przeniesiono do katedry św. Jakuba w Szczecinie, obraz „Ukrzyżowanie św. Piotra” zaginął, podobnie jak portret von Kleista, świeczniki z cyny i tablice pamiątkowe.

ANALIZA ARCHITEKTURY

Kościół reprezentuje typ świątyni salowej bez wyodrębnionego z bryły prezbiterium i początkowo bez wieży, na planie prostokąta o wymiarach 26.35 x 11.68. W świetle długość nawy wynosi 18.35 cm x 9.65 cm. Pozostałą część nawy zajmuje wieża. Cała nawa do wysokości ceglanego gzymsu wzniesiona z regularnie obrobionych głazów granitowych ułożonych w 26 równych warstwach, z przymurowanym w cegle górnym narożnikiem płn.-zach. Mury o grubości 102 cm., posadowione są na niskim cokole (jedna warstwa kamiennych kwadr wysuniętych lekko do przodu) z opracowanym gzymsem w formie sfazowanej krawędzi. Mury podłużne zakończone gzymsami w formie uproszczonej simy. Na gzymsie kamiennym znajduje się korona z trzech warstw cegieł z środkową warstwą ułożoną główkami na skos.

Wieża wybudowana jest wtórnie w zachodnią część nawy. Powstała poprzez przedzielenie nawy ścianą z kamiennych otoczków z przejściem do nawy głównej zakończonym łukiem półkolistym i przez wymurowanie czterech litych słupów w narożnikach kruchty pod wieżowej, wyprowadzonych do wysokości gzymsu wieńczącego nawę główną. Na koronie słupów wymurowano z cegły trzy półkoliste łęki (od północy, wschodu i południa), na których posadowiono ściany wieży wystającej ponad połacie dachu, na wysokość dwóch kondygnacji przykrytych dachem dwuspadowym z trójkątnymi szczytami od wschodu i zachodu. Szczyty wzniesiono w konstrukcji szkieletowej z wypełnieniem z cegły ceramicznej, w całości otynkowane cienkimi

warstwami tynków wapiennych. Mury wieży podzielone są: podwójnymi okienkami odcinkowymi w poziomie pierwszej kondygnacji i pojedynczymi oknami odcinkowymi na poziomie drugiej kondygnacji. Okna do 1945 r., zasłonięte były tarczami zegarowymi, założonymi w połowie XIX w. Wieżę przykrywa dach dwuspadowy pokryty dachówką ceramiczną karpiówką ułożoną w koronkę.

Podziały elewacji z okresu średniowiecza zachowane są na elewacji zachodniej i północnej, gdzie nie zastosowano żadnych otworów, oprócz szerokiego portalu w ścianie zachodniej, portalu o gładko opracowanych krawędziach i prostych ościeżach. (od strony wewnętrznej portal został zasłonięty wtórnie dostawioną ścianą z granitowych otoczków). W elewacji wschodniej znajdują się obecnie dwa szerokie okna ostrołukowe, a na elewacji południowej portal i cztery okna ostrołukowe, wykute wtórnie w 1848 r. Na murach dwóch ostatnich elewacji widoczne są ślady pierwotnych podziałów. Na ścianie wschodniej widać ślady trzech długich wąskich okien ostrołukowych ustawionych jedno obok drugiego i zakończonych jedną warstwą cegieł. Łuki okien wchodzą w podstawę ceglanego szczytu wymurowanego z cegły gotyckiej w wątku wendyjskim o wymiarach 27/28 x 10/9,5 x 13 cm. Szczyt podzielony jest siedmioma długimi wąskimi blendami zakończonymi trójkątnie, ustawionymi od dołu w dwóch poziomach. W polach za trzema blendami środkowymi, bliżej wierzchołka szczytu znajdują się dwie blendy koliste. Lico wąskich blend jest otynkowane. W blendzie środkowej znajdują się dwa okienka wywietrznikowe: jedno ostrołukowe, drugie prostokątne. W elewacji południowej przy narożniku zachodnim i przy narożniku wschodnim czytelne są ślady dwóch długich okien gotyckich, a pomiędzy nimi ślady czterech okien ostrołukowych gotyckich, widoczne nad wtórnie przekutymi oknami neogotyckimi. W czwartej osi od strony wschodniej w przyziemiu znajduje się portal neogotycki, ostrołukowy wymurowany z kamieni granitowych i z cegły, na miejscu portalu gotyckiego, z którego zachowały się kamienie zachodniego ościeża.

Więźba dachowa nad nawą o konstrukcji krokwiowo płatwiowej ze stołcami leżącymi i zastrzałami. Przez środek stropu wzdłuż nawy biegnie belka podciagu, na której opierają się słupy wspierające jętki. Na krokwiach ułożone sąłaty a na nich dachówka ceramiczna karpiówką ułożoną w koronkę. Na poddasze wchodzi się z drugiego poziomu wieży wtórnie przekutym wejściem w ścianie, zamykającej arkadę (pierwotnie otwartą), zbudowanej w konstrukcji szkieletowej. We wnętrzu wieży znajduje się drewniana konstrukcja pod zawieszenie dwóch dzwonów oraz konstrukcja z prętów żelaznych mechanizmu zegarów. Więźba wież krokwiowa, strop zachowany na poziomie podłogi

poddasza, wyżej nagie belki stropu oparte na odsadźce w murze. Schody od poziomu przyziemia w formie drabin.

Wnętrze nawy przykryte jest nagim stropem belkowym odeskowanym od strony poddasza. Ściany otynkowane gładkim tynkiem wapienno cementowym, pomalowane na kolor biały. Z dolnej połowy ściany zachodniej tynki skute. We wschodniej części nawy posadzka z terrakoty, z płytek o kształcie ośmioboków i małych kwadratów, w nawie posadzka z polbruku, w zakrystii i na emporze organowej podłogi z desek, w pomieszczeniu empory lokatorskiej podłoga z terrakoty, na ścianie północnej kominek. Pod zakrystią znajduje się krypta, przykryta sklepieniem kolebkowym, ceglanym, otynkowanym. Krypta oświetlona jednym okienkiem zasłoniętym kutymi prętami.

WYPOSAŻENIE

Z historycznego wyposażenia we wnętrzu kościoła zachowały się: ołtarz główny, epitafium Lepela, konstrukcja empory lokatorskiej, schody prowadzące na emporę, ołtarz boczny, lichtarze z XIX w., kafel z rokokowego pieca, dzwon, stolarka drzwi w wejściu głównym do wnętrza, posadzka z terrakoty we wschodniej części nawy oraz posadzka z cegiel w kruchcie podwiezowej.

Ołtarz główny ufundowany przez rodzinę von Lepel i von Blankensee w 1711 r. Wykonany przez Erharda Löfflera znanego niemieckiego rzeźbiarza twórcę wielkiego ołtarza dla kościoła św. Jakuba w Szczecinie. Ołtarz typu ambonowego, z nastawą ujętą po bokach dwoma spiralnie skręconymi kolumnami ozdobionymi wicią winnej latorośli. Kolumny oparte na cokołach ozdobionych tarczami herbowymi rodu von Lepel oraz rodu von Blankensee. Pomiędzy kolumnami w dolnej partii nastawy trójboczny kosz ambony o bokach wypełnionych płycinami i girlandami owoców i kwiatów. W górnej partii nastawy półkolista nisza zwieńczona baldachimem z lambrekinami. W niszy ustawiona gipsowa rzeźba św. Antoniego. Na kolumnach spoczywa belkowanie z trzema rzeźbami aniołów w zwieńczeniu. Rzeźba pośrodku ustawiona jest na kartuszu ujętym po bokach zwojami liści akantu. W górnych partiach boków ołtarza znajdują się uszaki w formie zwojów liści akantu. Ołtarz pomalowany jest na kolor biały ze złoconiami.

Epitafium generała majora Ottona Gustawa von Lepel, zmarłego w 1735 r., i pochowanego w krypcie kościoła w Buku. Jest jednym z nielicznych na Pomorzu dzieł sztuki sepułkralnej wykonanych z piaskowca. Epitafium w formie stojącej prostokątnej płyty z herbem i rozbudowanym klejnotem w górnej partii, z panopliami i chorągwiami po bokach i inskrypcją w polu tablicy. Tarcza herbowa wkomponowana w półkoliste zwieńczenie pola płyty. W

klejnocie tors rycerza w przyłbicy z łufami armat po bokach, boki górnych partii płyciny ozdobione chorągwiemi. Epitańium oparte jest na ceglanym cokole wymurowanym wspólcześnie.

Łoża lokatorska. Wybudowana na początku XVIII w., nad zakrystią, obecnie kryptą. Wejście do wnętrza umieszczone pierwotnie w ścianie zachodniej zakrystii, obecnie w ścianie północnej nawy z poziomu empory drewnianej dostawionej do ściany graniczącej z zakrystią. W loży pierwotnie ogrzewanej piecem kaflowym później kominkiem, posadzka z płytek kamiennych. Wejście do wnętrza poprzedza empora ujęta balustradą opartą na słupach i dwóch kolumnach toskańskich na wysokich cokołach. Balustrada podzielona płycinami, od dołu ujęta listwą wycinaną faliście. Pomiędzy kolumnami znajduje się wejście do zakrystii uządzonej pod emporą. Balustrada empory i podpory pomalowane są farbami olejnymi na kolor żółty i brązowy.

Ołtarz boczny. Wykonany w okresie międzywojennym, zawieszony na zachodniej przegrodzie empory lokatorskiej. Wykonany w formie cienkiej płyty z nastawą zakończoną półkolistym tympanonem wypełnionym złożonymi stylizowanymi ornamentami. W nastawie współczesny obraz.

Lichtarze. Odlane ze stopu metali w 1885 r. Przywieszane prawdopodobnie po 1945 r., z terenu Polski, gdyż na stopach widnieją herby polskich rodów: Ostoja i Ciołek.

Kafel ze zwieńczenia pieca z XVIII w. Obecnie ustawiony w narożniku nawy jako podstawa pod rzeźbę. Pierwotnie element pieca, który ogrzewał wnętrze loży lokatorskiej. Z pieca przetrwał jeden kafel zwieńczenia, ozdobiony reliefami roślinnymi glazurowany na biało i ozdobiony malowanymi ornamentami roślinnymi.

Stolarka drzwi wejściu głównym. Drzwi drewniane, dwuskrzydłowe, ramowo płycinowe, z nadświetlem wypełnionym maswerkiem, wykonane w 1848 r. Płyciny ozdobione listwami o rysunku czwórliści. Drzwi pomalowane wtórnie na kolor ciemnego brązu.

Dzwon. Zawieszony na leżu we wnętrzu wieży. Stop metali o średnicy 75 cm. Odlany w połowie XVIII w., przez J.H. Scheela ze Szczecina. Drugi dzwon odlany przez Carla Vossa ze Szczecina w 1852 r., o wadze 154 kg., nie zachował się.

Z dzieł znajdujących się w kościele przed 1945 r., zachowało się jeszcze tylko jedno **epitańium** kapitana Theophilusa Michaelisa, który zginął w bitwie pod Postawą. Epitańium wisiało na ścianie północnej, obecnie we wnętrzu katedry św. Jakuba w Szczecinie.

WNIOSKI KONSERWATORSKIE

Kwestie techniczne dotyczące zabezpieczeń:

- pękniętych murów,
- szczeliny w szczycie wschodnim,
- uszkodzeń murów we wnętrzu wieży,
- uszkodzeń więźby dachowej

opracowane zostaną w ekspertyzie i projekcie konstrukcyjnym.

Wytyczne do nawy kościoła.

- odsłonięcie cokołu wzdłuż wszystkich elewacji poprzez wyrównanie terenu z usunięciem nawarstwień,
- przemurowanie uszkodzonych partii korony murów z cegły z powtórzeniem układu cegieł w warstwie środkowej,
- wymiana pokrycia dachu na dachówkę ceramiczną w kolorze czerwonym, z impregnacją więźby dachowej,
- wymiana tynków w ościeżach portalu południowego, poprzez skucie tynków cementowych, uszkodzonych i założenie nowych wapiennych ze starannym wyrównaniem krawędzi,
- wymiana tynków w ościeżach okien, poprzez skucie tynków cementowych, uszkodzonych i założenie nowych wapiennych ze starannym wyrównaniem krawędzi,
- wymiana tynków w blendach szczytów na tynki wapienne,
- wykonanie drzwi w portalu w ścianie zachodniej, na wzór zachowanych drzwi w portalu południowym,
- oczyszczenie drzwi w portalu południowym, uzupełnienie ubytków, wykonaniem impregnacji i pomalowaniem na kolor pierwotny (który należy ustalić w czasie zdejmowania wtórnych warstw malarskich),
- wymiana przeszklenia okien,
- założenie nowych świeczników wiszących.

Wnętrze nawy.

- utworzenie portalu w ścianie zachodniej z rekonstrukcją ościeży,
- wykonanie stolarki drzwi w wejściu do wnętrza wieży: drewnianych, dwuskrzydłowych, płycinowych,
- otynkowanie ściany zachodniej w nawie, tynkami wapiennymi,

- wymiana posadzki z polbruku na posadzkę z płytek z terrakoty (posadzkę w części wschodniej należy zostawić bez zmian),

Wieża.

- otworzenie wejścia do nawy,
- uzupełnienie ubytków w murach na całej wysokości wieży,
- wymiana pokrycia dachu wieży na dachówkę ceramiczną karpiówkę,
- wzmocnienie schodów drabiniastych i podestów, z zachowaniem istniejących form,
- uzupełnienie posadzki ceglanej w kruchcie pod wieżowej, z zachowaniem układu cegieł pasmowego,
- wzmocnienie stropów,
- założenie instalacji elektrycznych,
- konserwacja konstrukcji drewnianych pod zawieszenie dzwonów,
- konserwacja podstawy konstrukcji zegara.

Krypta-łoża lokatorska-zakrystia.

- przemurowanie górnych ścian łoży lokatorskiej z cegły ceramicznej, a następnie otynkowanie murów cienką warstwą tynków wapiennych, z pozostawieniem lica kamiennego w dolnych partiach, i pozostawieniem śladu po dawnym wejściu w ścianie zachodniej,
- wymiana pokrycia dachu na dachówkę ceramiczną w kolorze czerwonym,
- wymiana stropu w łoży lokatorskiej.
- otwarcie wejścia do krypty,
- naprawa murów we wnętrzu krypty,

Wypośażenie.

pełna konserwacja:

- ołtarza,
- empory,
- dzwona,
- sprowadzenie do wnętrza kościoła epitafium kapitana Michaelisa (z wnętrza katedry w Szczecinie)